

O REVOLTĂ ÎMPOTRIVA LUI CONSTANTIN CEL MARE ÎN PROVINCIA SCYTHIA

Alexandru Madgearu

Opera împăratului Constantin VII Porfirogenetul, cunoscută sub titlul de *De Administrando Imperio*, conține numeroase informații - unele cu valoare de unicat - referitoare la ținuturile Dunării de Jos. Una dintre ele se găsește acolo unde ne-am așteptă mai puțin, și anume în ultimul capitol (53), care este un fel de istorie a orașului Chersones. De fapt, aşa cum consideră unii dintre comentatorii izvorului, este vorba de o scurtă cronică, întocmită special pentru informarea împăratului, de către un funcționar local. Rostul acestui "documentar" era prezentarea câtorva episoade din istoria relațiilor dintre acest oraș și Imperiul Bizantin. Mai precis, textul se ocupă de trei războaie purtate de Chersones împotriva Regatului Bosporan, între sfârșitul secolului al III-lea și mijlocul secolului al IV-lea, precum și de alt conflict, asupra căruia ne vom opri mai jos¹.

Primul război (relatat pe larg) este cel declansat între Imperiul Roman și Regatul Bosporan, în vremea lui Diocletian, război la care a participat, ca aliat al romanilor, și orașul Chersones. Armata romană era comandată de *Kōvσταç*, adică de Constantius Chlorus, în calitate de tribun (*De Adm. Imp.*, cap. 53, 2-123). Acest fragment de capitol se încheie cu menționarea proclamării lui Constantius ca împărat, la scurt timp (*μετ' ὀλιγον τηνὰ χρόνον*) după consumarea conflictului cu Regatul Bosporan. O cercetare recentă, întemeiată pe mărturii epigrafice², datează conflictul în intervalul 286 - 293 și confirmă prezența militară romană la Chersones, în perioada respectivă. Așadar, tradiția consemnată în cronica din secolul al X-lea se verifică³.

Imediat după ce menționează înălțarea lui Constantius Chlorus (*Kōvσταç*) la demnitatea de împărat, cronica urmează astfel: "După moartea lui Constans a domnit în Roma fiul său Constantin. Când s-a dus el în Bizanț s-a produs o revoltă împotriva sa în Scitia. I s-au amintit cele spuse de tatăl său Constans despre bunăvoie și ajutorul de arme al celor din Chersones. El a trimis soli la cei din Chersones cu rugămintea de a trece prin țara sciților și de a lupta împotriva celor care î se împotriveau. Atunci a fost încoronat și domnea asupra chersoniților Diogenes, fiul lui Diogenes. Chersoniții au primit cu plăcere rugămintea și au pregătit în grabă arme de luptă și mașinile de aruncat, au pus stăpânire pe fluviul Istru, au trecut peste acest fluviu, s-au rânduit în luptă împotriva celor revoltați și i-au învins"⁴. Textul relatează, în continuare, primirea de către împărat, la Bizanț, a conducătorilor chersoniților (cap. 53, 124 - 161). După aceea, cronica vorbește de un nou război între Chersones și Regatul Bosporan (cap. 53, 162 - 178), petrecut cândva pe la mijlocul secolului al IV-lea.

În recenzia sa la ediția din 1949 a scrierii lui Constantin Porfirogenetul, P.S. Năsturel se oprea în treacăt asupra pasajului referitor la revolta din Scythia, considerând că, deși s-ar părea că ar fi vorba de Constantin cel Mare, evenimentele s-ar fi petrecut, în realitate, în timpul lui Constantin IV (668 - 685)⁵. Ipoteza a fost

preluată și dezvoltată de Ion Barnea, mai întâi într-un articol consacrat relațiilor dintre Dobrogea și Chersones⁶, iar apoi în monografia sa despre Dobrogea romano-bizantină⁷. De asemenea, cea mai recentă sinteză de istorie a Dobrogei romane preia acest punct de vedere⁸.

Primul argument invocat de Ion Barnea este acela că tatăl lui Constantin este numit *Kώνστας*, v.v. *Kωνστάντιος*. Δεξι, αρ φι ὑπόβα δε Ξονστάντης II (641-668). Δαρ, αξεστ *Kώνστας* este, categoric, una și aceeași persoană cu protagonistul primului război relatat de cronică. Acesta din urmă este, fără îndoială, Constantius Chlorus. Următorul argument este că nu sunt cunoscute legături între Chersones și Constantius Chlorus (spre deosebire de Constans II, ale cărui relații cu Chersonesul sunt menționate de Theophanes). Am văzut însă că relatarea despre războiul purtat de Constantius Chlorus alături de Chersones este confirmată epigrafic. Mai departe, Ion Barnea explică domnia la Roma a celor doi (*Kώνστας* și Constantin), amintind temporara mutare a împăratului Constans II în Occident (dar în Sicilia, nu la Roma!). Constantin IV a domnit însă doar la Constantinopol.

Considerăm că este mult mai firesc ca pasajul să fie înțeles astfel: după moartea lui Constantius Chlorus, Constantin (cel Mare) a devenit împărat la Roma, iar apoi s-a mutat la Bizanț. Suntem de părere că interpretarea propusă de P.Ş. Năsturel și I. Barnea nu este posibilă. Atât textul, cât și contextul ne determină să atribuim evenimentele respective epocii lui Constantin cel Mare, aşa cum nu se îndoia nimeni înaintea recenziei lui P. Ş. Năsturel.

Motivul cel mai însemnat pentru care nu putem fi de acord cu P. Ş. Năsturel și I. Barnea este acela că, în timpul lui Constantin IV, Scythia Minor nici nu avea cum să se revolte împotriva împăratului, deoarece în a doua jumătate a secolului al VII-lea nu poate fi admisă o dominație bizantină decât pe Dunăre și, eventual, la Durostorum și în alte puncte strategice. Provincia nu mai exista ca atare, și nu este de conceput **prezența unei structuri administrative bizantine care, prin eventuale neajunsuri (fiscale, confesionale etc.) provocate locuitorilor, să fi determinat o revoltă**.

Fiind mai probabilă identificarea aceluia Constantin din cronică Chersonesului cu Constantin cel Mare, rămâne de văzut la ce evenimente se referă relatarea și care este datarea lor.

Din cronică reiese că în provincia Scythia s-a petrecut o revoltă, o rebeliune (*ἀντίστασις*) împotriva împăratului, într-un moment când acesta tocmai ajunsese la Bizanț. Constantin a rămas în continuare la Bizanț, căci tot acolo i-a primit pe solii chersoniților. De aceea, R. J. H. Jenkins aprecia că, dacă luăm textul *mot-à-mot*, evenimentele nu se pot data înainte de 326, când Constantin s-a stabilit în orașul care va deveni noua capitală⁹. Însă, împăratul s-a aflat la Bizanț și în perioada imediat următoare victoriei de la Chrysopolis împotriva lui Liciniu, din 18 septembrie 324. Întemeierea orașului și delimitarea perimetrlui său s-au petrecut în noiembrie 324. Chiar din 324 au început emisiunile monetare locale, iar în cursul anului 325 s-a lucrat din plin la ridicarea noului oraș¹⁰. De altfel, tot T.J.H. Jenkins sugera că evenimentele ar putea avea o legătură cu războiul din 323 dintre Constantin cel Mare și căpetenia sarmată Rausimodus, purtat în apropierea Scythiei Minor. La rândul său, E. H. Minns vedea în evenimentele cu pricina o invazie a "sciților" (goților) la sudul

Dunării¹¹, deși textul nu vorbește decât de o revoltă, de un conflict intern. Singurul izvor care ar putea conține o aluzie la o asemenea rebeliune locală care ar fi fost prilejuită de o invazie este decretul din 28 aprilie 323, prin care erau condamnați localnicii care au dat ajutor năvălitorilor (*Cod. Theod.*, VII. 1. 1)¹². Invazia goților și sarmatilor a fost respinsă cu succes de armata condusă personal de Constantin cel Mare. De aceea, momentul nu se potrivește cu situația amintită în cronică Chersonesului. Potrivit acesteia, revolta nu a fost reprimată de armata Imperiului, ci de trupele venite din Chersones. Este, într-adevăr, ciudată această chemare (κέλευσις) în ajutor a Chersonesului, pentru a interveni într-o provincie a Imperiului. Desigur că patriotismul local a putut exagera mult faptele. Este mai probabil ca trupele respective să fi făcut parte, de fapt, din vexilațiile legiunilor I Italica și II Herculia, care erau dizlocate la Chersones începând de la sfârșitul secolului al III-lea¹³. Dar, chiar aşa, este mai greu de înțeles de ce a apelat Constantin cel Mare la trupe din afara provinciei Scythia, care au avut de străbătut o distanță apreciabilă, pentru a putea ajunge în zona de conflict.

Dacă dăm crezare celor consemnate de Constantin Porfirogenetul, ar trebui să admitem că împăratul Constantin cel Mare nu dispunea de suficiente trupe în zonă. Or, o asemenea situație a existat și a fost înregistrată de un izvor contemporan cu evenimentele. Referindu-se la invazia goților din 323 (cea pe care am amintit-o mai sus), autorul anonim de la care au rămas așa-numitele *Excerpta Valesiana* (V. 21) spune că această invazie a fost posibilă fiindcă limes-ul a fost neglijat (*per neglectos limites eruperunt*). Informația din *Excerpta Valesiana* a fost pusă în legătură cu dizlocările masive de trupe, cauzate de desfășurarea conflictului dintre Constantin și Liciniu¹⁴. În conflict au fot angrenate forțe imense (165.000 de soldați de partea lui Liciniu și 130.000 de partea lui Constantin, la care se adăuga și flota celor două tabere)¹⁵.

Suntem de părere că o rebeliune împotriva lui Constantin cel Mare s-a putut produce în lunile care au urmat după bătălia de la Chrysopolis din 18 septembrie 324, atunci când frontiera dunăreană a rămas slab apărată. După ce a fost înfrânt, Liciniu a fost totuși crutat, fixându-i-se domiciliu obligatoriu la Thessalonic. Se știe că el a încercat să recapete puterea cu ajutorul goților¹⁶.

Într-un izvor foarte târziu, din secolul al XII-lea - cronica lui Zonaras (XIII. 1) - se afirmă chiar că Liciniu s-ar fi refugiat în "Munții Serrilor", care, în conformitate cu un pasaj din Ammianus Marcellinus (XXVII. 5. 3), ar putea fi situați în zona Buzăului (sau, în orice caz, la nord de Dunăre)¹⁷. Recent s-a arătat însă că Zonaras a săvârșit o confuzie, prin preluarea eronată a unei informații dintr-un izvor din secolul al IV-lea; în realitate, este vorba de o localitate Serrai, de lângă Thessalonic¹⁸.

În orice caz, apelul la goți arată că el putea conta pe un sprijin în zona Dunării de Jos. Liciniu mai putea conta și pe simpatia țăranilor, care au fost favorizați de politica sa fiscală. Domnia lui Liciniu a rămas multă vreme în memoria colectivă ca un model de prosperitate¹⁹. Abrogarea, de către Constantin, a întregii legislații a lui Liciniu, la 16 decembrie 324 (*Cod. Theod.*, XV. 14. 1), a putut constitui scânteia care să aprindă o revoltă a partizanilor și simpatizanților lui Liciniu. În plus,

atitudinea pro-creștină a lui Constantin era și ea de natură a stârni ostilitatea ruralilor, care erau mai puțin dispuși să renunțe la tradițiile păgâne.

La revoltă au putut participa civili din provincie, dar și militari care îi rămăseseră fideli lui Liciniu. În acest ultim caz, ar fi pe deplin explicabil apelul lui Constantin la trupele din Chersones. O anumită stare de ostilitate față de Constantin a soldaților din provincia Scythia pare să transpară din textul cunoscutei inscripții votive de la Salsovia, datată în 322 - 323. Închinată Zeului Soare, ea nu-i amintește de cât pe Liciniu și pe fiul său, nu și pe Constantin²⁰.

În asemenea condiții putea izbucni o revoltă, bunăoară în primăvara anului 325. În Dobrogea este atestată o stare de nesiguranță în primăvara și vara anului 325 - doavadă fiind ascunderea marelui tezaur de la Măcin, încheiat cu monede emise la începutul anului 325²¹. Cauza îngropării tezaurului poate fi căutată fie într-un atac al goților, fie în unele tulburări interne.

Nu trebuie să ne mirăm că izvoarele contemporane nu au menționat revolta din provincia Scythia. Cele mai multe izvoare ajunse până la noi sunt favorabile lui Constantin cel Mare, iar cele ostile au putut omite evenimentul, fiindcă el s-a petrecut într-o zonă despre care, în general, s-au transmis foarte puține informații. Evenimentul era însă memorabil pentru istoria orașului Chersones, astfel că el s-a păstrat în tradiția locală.

Chersonesul avea chiar un interes particular în reprimarea revoltei anticonstantiniene. Inamicul principal al orașului, Regatul Bosporan, fusese condus între 308/309 și 322/323 de către regele sarmat Rhadamsadios²². Din Zosimos, II. 21 aflăm că regele sauromăților (sarmaților) Rausimodus a fost ucis în timpul ofensivei nord-dunărene a lui Constantin cel Mare, din 323²³. Se poate presupune că Rausimodus și Rhadamsadios sunt una și aceeași persoană. La vremea sa, Rausimodus a fost aliat cu goții, care, la rândul lor, l-au sprijinit pe Licinius. Atunci, în acest joc al alianțelor, Chersonesul avea - cum spunea cronică - "plăcerea" de a se răzbuna pe aliații dușmanilor săi.

Desigur că nu putem ajunge la o concluzie fermă, doar pe baza unui izvor atât de târziu, cum este opera lui Constantin VII Porfyrogenetul. Totuși, ipoteza datării acelei revolte în epoca lui Constantin cel Mare are mai multe sanse de a fi adeverată, decât cea a plasării ei în vremea lui Constantin IV. Rebeliunea împotriva lui Constantin cel Mare a locuitorilor sau soldaților din provincia Scythia ar putea fi confirmată, eventual, prin descoperirea unei inscripții care să facă o aluzie oarecare la ea.

Note

1. Despre această cronică a Chersonesului, vezi Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, vol. II, *Commentary*, ed. by R. J. H. Jenkins, London, 1962, p. 205.
2. T. Sarnowski, *Das römische Heer im Norden des Schwarzen Meeres*, "Archeologia" (Varșovia), 38, 1988 (1989), p. 96 - 97; Idem, *Die Ansänge der spätromischen Militärorganisation des unteren Donauraumes*, în Akten

- des 14. Internationalen Limes-kongresses 1986 in Carnuntum, Wien, 1990, p. 858. Trupele de balistarii amintite în text sunt menționate într-o inscripție din vremea lui Zenon (488) - vezi la A. A. Vasiliev, *The Goths in the Crimea*, Cambridge (Mass.), 1936, p. 43 - 44.
3. Din păcate, nu am putut consulta studiul lui B. Nadel, *Literary Tradition and Epigraphical Evidence: C. Porphyrogenitus' Information on the Bosporan Kingdom in the Time of Emperor Diocletian Reconsidered*, în "Dialogues d'Histoire Ancienne", 3, 1977, p. 87 și urm.
4. Constantine Porphyrogenitus, *op. cit.*, vol. I, ed. G. Moravcsik, R. J. H. Jenkins, ed. a 2-a. Dumbarton Oaks, 1967, p. 264. Traducerea o preluăm după H. Mihăescu (FHDR II, p. 669). Preferăm însă să traducem cuvintele κατὰ τὴν τῶν Σκυθῶν χώραν αστφελῖ (de a merge) către țara scitilor. Traducerea lui R. J. H. Jenkins sună: "...that they should go to the country of the Scythians".
5. P. S. Năsturel, în "Dacia, N.S.", 1, 1957, p. 372.
6. I. Barnea, Cu privire la relațiile dintre Dobrogea și Chersones în secolele IV-X, în vol. *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 162 - 163.
7. R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, vol. II, București, 1968, p. 389, 441.
8. A. Suceveanu, A. Barnea, *La Dobroudja romaine*, București, 1991, p. 247.
9. R.J.H. Jenkins, în Constantine Porphyrogenitus, *op. cit.*, II, p. 207.
10. G. Dagron, *Naissance d'une capitale. Constantinople et ses institutions de 330 à 451*, Paris, 1984, p. 16 - 17, 32 - 33.
11. E.H. Minns, *Scythians and Greeks. A Survey of Ancient History and Archaeology on the North Coast of the Euxine from the Danube to the Caucasus*, Cambridge, 1913, p. 526.
12. Vezi R. Vulpe, I. Barnea, *op. cit.*, p. 388; A. Suceveanu, A. Barnea, *op. cit.*, p. 160.
13. T. Sarnowski, *Das römische Heer...*, p. 96 - 97.
14. M. Zahariade, *Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum*, București, 1988, p. 73; A. Suceveanu, A. Barnea, *op. cit.*, p. 160. În același context pot fi amintite și destul de obscurele informații aduse de Ioannes Lydos (*De Magistratibus*, II. 10, III. 31, 33, 40, în FHDR II, p. 493, 495), referitoare la mutarea, la ordinele lui Constantin, a trupelor din Scythia și Moesia în Asia, "de teama unei tiranii". Totuși, M. Zahariade, *op. cit.*, p. 76 înclină să dateze acest fapt într-un moment mai târziu al domniei lui Constantin cel Mare.
15. I. Barnea, O. Iliescu, *Constantin cel Mare*, București, 1982, p. 44.
16. O. Seeck, *Licinius*, în RE, XIII, col. 230; I. Barnea, O. Iliescu, *op. cit.*, p. 106 - 107; H.; Wolfram, *History of the Goths*, Berkeley, 1988, p. 60.
17. Despre Montes Serrorum, vezi M. Cazacu, "Montes Serrorum" (Ammianus Marcellinus, XXVII, 5, 3). Zur Siedlungsgeschichte der Westgoten in Rumänien, "Dacia, N.S.", 16, 1972, p. 299 - 301 și H. Wolfram, *op. cit.*, p. 60.
18. Bleckmann, *Die Chronik der Johannes Zonaras und eine Pagane Quelle zur Geschichte Konstantins*, "Historia",

- 40, 1991, 3, p. 350, nota 32.
19. Vezi E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, I, 1, Paris, 1959, p. 96; I. Barnea, O. Iliescu, *op. cit.*, p. 41.
20. E. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV - XIII descoperite în România*, București, 1976, p. 283 - 284 (nr. 271).
21. Ocheșeanu, *Tezaurul de nummii constantinieni de la Arrubium (1908). Contribuții la cunoașterea circulației monetare în Scythia Minor între anii 318 - 324*, Peuce, 10, 1991, p. 417 - 455 (în special, p. 422).
22. E. H. Minns, *op. cit.*, p. 527, 609; V. F. Gajdukevic, *Das Bosporanische Reich*, Berlin- Amsterdam, 1971, p. 574.
23. Despre Rausimodus, vezi: O. Seeck, *Rausimodus*, în RE, Zweite Reihe, I, col. 296; E. A. Thompson, *Constantine, Constantius II and the Lower Danube Frontier*, "Hermes", 84, 1956, 3, p. 378; F. Paschoud, în Zosimos, *Histoire Nouvelle*, I, Paris, 1971, p. 92 - 93, 213; A. H. M. Jones, J. R. Martindale, J. Morris, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, I, A.D. 260-395, Cambridge, 1971, p. 762; H. Wolfram, *op. cit.*, p. 60.

UNE RÉVOLTE CONTRE CONSTANTIN LE GRAND DANS LA PROVINCE DE SCYTHIE

Résumé

La "chronique" de Chersonèse insérée par Constantin Porphyrogène dans De Administrando Imperio, 53 raconte la victoire d'un certain empereur Constantin sur une révolte produite dans la province de Scythie, avec la collaboration des troupes venues de Chersonèse. L'identification de l'empereur avec Constantin IV (soutenue par P. S. Năsturel et I. Barnea) est erronée. Tout au contraire, il s'agit de Constantin le Grand. Son père, Kώνσταντινος, est mentionné non seulement dans le récit discuté ici, mais aussi dans la relation d'une conflit entre Chersonèse et le royaume de Bosphore (daté dans la période des années 286-293 et confirmé par des sources épigraphiques). Donc, Kώνσταντινος est Constance Chlore. Les troupes de Chersonèse sont probablement les vexillations des légions I Italica et II Herculia.

L'appel aux troupes de Chersonèse peut être expliqué si on suppose que les forces de la province de Scythie auraient été insuffisantes pour la répression. Une telle situation est attestée par les Excerpta Valesiana. Une partie des troupes de Scythie ont été disloquées en vue de la guerre civile de 324.

On peut supposer que l'abrogation des lois favorables de Licinius, à 16 décembre 324 (et aussi l'attitude pro-chrétienne de Constantin) a provoqué des troubles parmi les soldats ou les paysans de la province, dans le mois suivants. L'enfouissement du trésor de Măcin dans le printemps de 325 signale une moment de troubles dans la province de la Scythie, provoqué par une invasion gothique ou par une révolte.

Les gens de Chersonèse avaient même un certain intérêt dans l'action contre les fidèles de Licinius, parce que leur ennemi, le roi sarmate Rhadamsadios (identique avec Rausimodus de Zosime, II, 21) a été allié avec les Goths, donc avec les amis de Licinius.